

A teoría crítica da cultura e a planificación dos estudos socioculturais
(Para ler González-Millán)*

Arturo Casas

[29] *A ampla produción teórica e crítica desenvolvida por Xoán González-Millán sobre materia literaria e sociocultural manifesta unha clara continuidade en tres niveis: a elección dos seus obxectos de análise (sobre todo, a cuestión nacional, a constitución histórica dos sistemas literarios e a consideración dos elementos de inestabilidade textual e contextual), a determinación dun programa de investigación e a convicción sobre as dimensións sociais e políticas do labor científico asumido. Malia isto, a súa intervención teórico-crítica experimentou desde finais dos anos setenta unha notábel evolución que coñeceu etapas de asimilación crítica dos modelos sistémicos e da teoría dos campos sociais, para concluír nunha aposta pola reactivación dunha teoría crítica da cultura moi pendente dos rumbos da actual Socioloxía cultural, os Estudos poscoloniais e os Estudos sobre a subalternidade. Esta plataforma constituiría a base dunha acción planificadora de alcance global, apta para a análise da diferenza cultural e con evidente aplicabilidade ao proxecto de construción nacional galega.*

Xoán González-Millán's theoretical and critical output in literary and sociocultural studies shows an evident continuity at three levels: his choice of the topics of analysis (above all, the subject of the nation, the historical configuration of literary systems and the identification of the elements of instability in both the text and the context), his elaboration of a research programme and his conviction about the social and political implications of his academic project. An yet, his theoretical and critical stand underwent, since the late 1970s, a remarkable evolution from an initial critical assumption of systemic models and the theory of social fields to a definite bet for the regeneration of a critical theory of culture which acknowledges the current directions of Cultural Sociology, Postcolonial Studies and Subaltern Studies. This constituted the foundation for a well-planned project with a global scope: one which is specially suitable for the analysis of cultural difference and which is also directly relevant to the Galician national construction.

Na traxectoria de vinte e cinco anos de estudos literarios e socioculturais desenvolvida por Xoán González-Millán destacan de maneira moi especial dous vectores que determinaron claramente o proceso da súa investigación. O primeiro foi a preocupación por concretar un marco epistemolóxico e heurístico de natureza interdisciplinaria que supuxese unha actualización das pautas de estudo e análise nas coordenadas históricas da posmodernidade. O segundo, a vontade de proxectar e desenvolver unha planificación político-cultural, correlativa do que el mesmo

designaba como “ideario utópico-proxectivo”, fundamentada na intervención no espazo público dos investigadores sociais co fin de sinalar e abrir camiños novos de proveito para toda a colectividade sobre a base do rigor e dun efectivo compromiso histórico coa resistencia e a emancipación. Ningún deses dous vectores tería unha aplicación exclusiva ás condicións que definen a realidade galega actual, pero resulta obvio que na produción científica e no discurso crítico de González-Millán [G-M] todo se perfilou desde sempre nesa dirección.

[30] Contemplado o percorrido completo das súas publicacións a partir das primeiras recensións de finais dos anos setenta na revista *Encrucillada* ata o derradeiro libro, dedicado ao estudo dos procesos de canonización literaria asociados a obras como o *Diccionario Enciclopédico* de Eladio Rodríguez (G-M 2001a), entendo que se evidencia unha notábel continuidade en tres ámbitos. É relevante destacalo tanto pola excepcionalidade intelectual que aí poida sinalarse coma porque sobre esa apreciación de perseverancia podería imponse unha verificación de signo en principio contrario, a da constatación dunha incesante posta ao día de perspectivas de análise e mesmo de metodoloxías. Non se pode dubidar sobre isto último —quede claro—, pero tampouco sobre esa continuidade constatábel nun triple nivel, que de seguido analizamos.

Maniféstase, en primeiro lugar, no referido á clase de asuntos e problemas que con moi escasas variantes demandaron a atención de G-M durante un cuarto de século, e, en consecuencia, tamén na delimitación de zonas nas que nunca lle interesou entrar. Destacan tres núcleos de observación: (1) a cuestión nacional en termos xerais, na etapa final con primacía das análises sobre a subalternidade colonial ou neocolonial e o estudo dos procesos históricos correlativos, documentados tanto desde dentro das dinámicas iniciadas coma desde os marcos externos e fronteirizos; (2) a constitución de protosistemas e sistemas literarios, con aspectos como (i) o estudo do nacionalismo literario e da hexemonía sociocultural, (ii) a emerxencia dunha *cultura pública* e dun *espacio público* nacionais, (iii) os procesos de institucionalización nos sistemas defectivos ou dependentes, (iv) a crise e renovación da historiografía literaria e dos seus operativos propedéuticos, (v) a lexitimación baixo certas coordenadas histórico-culturais de determinados discursos, mercados, xéneros..., (vi) a problemática do canon, (vii) o exame do fenómeno antolóxico, (viii) o estudo da crítica en canto acción, (ix) o lugar sistémico da tradución ou (x) a recepción e descrición interna de procesos de autoidentificación e diferenza histórica correspondentes a realidades político-culturais alleas; e 3) a atención ao que el mesmo diferenciaba como *elementos de inestabilidade* e/ou *desintegración*, presentes en niveis textuais pero así mesmo contextuais, culturais ou sociais¹, algo moi determinante como horizonte analítico xa no estudo sobre o relato rosaliano *El primer loco* (G-M 1986) e que, segundo interpreto, sería posíbel entender no seu arranque como trasunto dunha fonda e case personalizada insatisfacción cos protocolos e obxectivos últimos da narratoloxía estruturalista e das semióticas hipotecadas por unha obcecación formal ou gramatical. Naturalmente, eses tres núcleos temáticos reclamaron a súa atención en termos teóricos e por tanto xerais, pero o certo é que a proxección crítica se plasmou nunha moi alta porcentaxe sobre a literatura galega contemporánea, sempre con predilección

decidida —e talvez nunca plenamente xustificada²— polos textos narrativos, segundo testemuña o libro *A narrativa galega actual (1975-1984)* (G-M 1996).

O segundo nivel de continuidade correspóndese coa especialísima sensibilidade heurístico-epistemolóxica de G-M en tanto observador, investigador e analista. Algo que chama poderosamente a atención lendo en especial os últimos traballos da súa autoría é a insistencia na mención da *efectividade* e das *garantías heurísticas* de determinados esquemas de aproximación ao obxecto de coñecemento establecido. Facer fincapé nesa dimensión, desbotando asemade as propostas inconvenientes ou insuficientes, non significaría só apelar a uns presupostos metodolóxicos ou propedéuticos pretendidamente optimizados. Segundo a miña percepción, traer a primeiro plano a dimensión heurística como correlato permanente da rede conceptual de partida [31] supuxo para G-M un sometemento á experiencia directa e unha orientación empírica a un “saber procurar” e a un “saber descubrir” moi comprometidos coa realidade empírica e coa documentación histórica. *¿Saber procurar qué en concreto?* Ante todo, zonas de estudo e perspectivas novas, mellor definidas e máis adecuadas para un cabal acceso á realidade social e cultural na súa complexa e dialéctica totalidade, un coñecemento que, como xa se suxeriu, non estaba pensado para deterse nos seus propios límites e achados senón que se sobreentendía asociado a unha inmediata intervención sobre o medio estudado. Isto trouxo consigo unha “posta a proba” reiterada, unha especie de falsación dos modelos e programas teóricos consolidados unha vez aplicados a situacións socioculturais anómalas —por exemplo, a da subalternidade— para as que en principio non estaban previstos. A terminoloxía que acabo de empregar remite intencionalmente á teoría da ciencia de Imre Lakatos, máis rica e complexa que as formulacións debidas a Karl Popper e a Thomas Kuhn malia as débedas que mantén con elas. A comprensión dos *programas de investigación* por parte de Lakatos, coa importancia concedida ás *anomalías* e a atención á dialéctica entre o *centro firme* da teoría e unha *heurística positiva* definidora de problemas, hipóteses e regras secundarias que actúan como seguro de protección contra a refutación do centro firme, ten bastante que ver coas nocións de *teoría* ou *ciencia* asumidas e aplicadas por G-M³.

No fondo, dirixir todas as luces cara a esta clase de cuestións constitúe unha operación ética e política pola que o investigador deixa en claro a súa grave preocupación diante da responsabilidade histórica que asume, moi en particular polo que o seu labor pode supoñer de *condena á irrelevancia* de determinados fenómenos que deberan ser tidos en conta. Aprécianse de fondo, por suposto, non só as pegadas da Teoría crítica francfortiana e gramsciana —coa insistencia na importancia de fundamentar a autoconciencia teórica, todo o que Bourdieu perfilaría como *socioanálise*— senón tamén as do constructivismo, converxencia non sempre doada. Destacaría a este mesmo respecto unha certa distancia en relación con algúns paradigmas de investigación sociolóxico-cultural hoxe en voga entre nós e, igualmente, unha desconfianza indisimulada —de novo Horkheimer e Adorno, de novo Gramsci, coa mediación do materialismo cultural británico— perante algunhas simplificacións *monolóxicas* e *reduccionistas* da vella ortodoxia marxista, asuntos aos que volveremos axiña.

A maior parte das publicacións do autor, incluídos por suposto libros como *Resistencia cultural e diferencia histórica. A experiencia da subalternidade* (G-M 2000), o citado *Literatura e sociedade en Galicia* (G-M 1994) ou *Communication littéraire et culture en Galice*, escrito en colaboración con Antón Figuroa (1997), pero non menos os seus artigos breves e incluso as simples recensións críticas, remite a algún *programa de investigación*, de maneira que se fai difícil localizar traballos inconexos ou tanxenciais —mesmo autónomos— en relación cos proxectos asumidos e a heurística positiva a eles asociada en cada caso. Por razóns coma esta comparece decote a referencia ao labor desempeñado como unha especie de *exercicio cartográfico*, exploración incoada que non se culmina e que se quere compartir xa desde a raíz. Hai exemplos moi clarificadores en achegas de circunstancia e obxecto ben plurais. Así, na que foi unha das súas primeiras aproximacións á cuestión nacional (G-M 1978), na reseña sobre o libro coordinado por Homi Bhabha *Nation and Narration* (G-M 1991d), no traballo que en principio se presentou tamén como unha *mera recensión* do libro de Ramón Máiz *A idea de nación* (G-M 1997), no panorama sobre a polémica aberta a finais dos anos oitenta [32] entre Fredric Jameson e Aijaz Ahmad a raíz da publicación por parte do primeiro do artigo “Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism” en *Social Text* (G-M 1993), no exame dos conceptos de *espacio público* e *cultura pública* a partir das elaboracións debidas respectivamente a Jürgen Habermas e Donald Horne (G-M 1995 e 2002), na exploración das condicións axiolóxicas e políticas nas que se desenvolve o epistolario entre Laverde Ruiz e Menéndez Pelayo a propósito da descrición dos procesos culturais auspiciados polo Rexurdimento galego entre 1874 e 1890 (G-M 2003) ou no artigo destinado a esclarecer as complexas dimensión do chamado *criterio filolóxico* para a determinación dos perfís identitarios das literaturas nacionais (G-M 1998).

Precisamente, o terceiro nivel de continuidade que tampouco convén postergar cando se fala de G-M —documentábel xa nas publicacións críticas de finais dos anos setenta sobre Horace Davis, Jean Chesneaux ou Ricardo Petrella na revista *Encrucillada*— é a convicción de que o seu traballo como estudioso e investigador podería e debería ter unha proxección non só académica senón social e aínda política; e non só dirixida ao núcleo de colaboradores directos e ao contorno inmediato de especialistas, senón ademais, a medio prazo, enfocada a Galiza entendida como proxecto histórico. Dito así semella claro que G-M foi un herdeiro crítico do programa ilustrado, que non por casualidade pasa no derradeiro tercio do século XX por pensadores como Habermas e outros integrantes da segunda etapa da Escola de Fráncfort, polo marxismo cultural británico e pola conxunción multidisciplinar que desde hai quince anos ocupa posicións de privilexio no mundo anglosaxón e nos espazos poscoloniais a el asociados (o da India constituiría o exemplo máis claro) como cauce natural para a continuidade da Teoría crítica da cultura e como firme aposta a prol da reordenación das Ciencias sociais. Polo mesmo, o teórico experimentou escaso interese polas diversas impugnacións que nos séculos XIX e XX se postularon contra a cerna dese programa ilustrado e as súas estratexias principais. Así, pois, falamos dunha racionalidade materializada en cultura á luz da diferencia, dos procesos hexemónicos e das dinámicas de subalternidade, dunha razón marcada

polas complexidades e as pluralidades culturais, sociais, ideolóxicas e nacionais. E falamos alén diso dun pensador que aínda que sempre tivo á vista a realidade sociocultural da súa nación aspirou a construír un edificio teórico de interese e aplicabilidade xerais.

Non é posíbel agora entrar en pormenores que complementen as liñas trazadas. Mencionarei a penas dúas cuestións importantes, que o son non unicamente en si mesmas senón tamén polo seu carácter determinante sobre a recepción a curto e medio prazo do pensamento de G-M, dado que afectan e cuestionan mesmo algunhas conviccións centrais e determinadas estratexias do que en principio sería o núcleo máis amplo dos seus lectores (e recoñezo aquí que o descoñezo case todo sobre o diámetro dese núcleo e sobre se fóra del seguen existindo lectores de G-M). En primeiro lugar: o tipo de intervención propugnada polo profesor do Hunter College garda certas semellanzas coa que asociamos a outros momentos históricos e a outras elites culturais galegas, quizais máis que con ningunha outra, coa propia do Seminario de Estudos Galegos. Sen embargo, a novidade provén da confianza de G-M nas capacidades das renovadas Ciencias sociais como motor de concienciación e cambio. Confianza, por tanto, que non o era estrictamente na razón en abstracto, nin moito menos nunha comunión étnico-civil, nunha unidade de orde estética ou, sequera, nun programa político de mínimos. De aí provén a súa advertencia sobre o enorme reto que segue a representar entre nós a localización dun punto de equilibrio [33] entre “o afortalamiento dunha cultura pública” e o logro dunha “crecente autonomía discursiva” (G-M 2002: 263). En segundo termo, pero en vinculación directa co anterior e non menos infrecuente entre nós: a consideración da identidade cultural e nacional é indisociábel para G-M da reflexión sobre a alteridade e a diferenza⁴. Os dous vectores que se acaban de mencionar comparecen xuntos na “Nota final” que redactou para o libro *Resistencia cultural e diferenza histórica*. A cita é algo longa pero a nitidez declarativa e comisiva que posúe xustifica a incorporación:

Dirimir, pois, cal debe ser a posición a adoptar no consorcio dos múltiples diálogos nos que se ve envolta a sociedade galega non é cuestión de fórmulas apriorísticas, que case sempre teñen un efecto paralizante e dogmático. As decisións que cómpre tomar, en cada un dos niveis de actuación, deben pasar necesariamente por un triple proceso: a formulación dun proxecto (cultural, político, económico, social), a institucionalización subseguinte para asegurar a súa eficacia e, finalmente, a consolidación dunha serie de posicións sociais que garantan a capacidade crítica dos colectivos que interveñen nestes procesos. Se manter un balance entre estes tres *momentos* é difícil de conseguir, éo aínda máis asegurar a súa estabilidade.

Por iso, reivindicar a diferenza cultural ou a especificidade histórica dunha sociedade como a galega é un exercicio que, reducido a un mecanismo de inercia contestataria (tan frecuente nalgúns sectores do galeguismo), pode traducirse nun acto de suprema inxenuidade. Reclamar o dereito ó recoñecemento público, a unha identidade nacional e a proxectos socioculturais e políticos propios só adquire a consistencia e a vixencia necesarias cando é inscrito nun proxecto do que non queda excluída a posibilidade da súa mesma cuestionabilidade, o *momento* da súa reflexión crítica e a esixencia das inevitables mediacións, que son as que en última instancia fan posible e aseguran a súa eficaz institucionalización. (G-M 2000: 178-179)

Está fóra de dúbidas que G-M foi un pensador e un crítico nada proclive ás nocivas lealdades cegas ao clan ou ás intrigas de conciliábulo. Dificilmente podía manifestar unha actitude sectaria quen se caracterizou por unha constante inquietude intelectual e metodolóxica, cuestionadora adoito dos procedementos aplicados por el mesmo para o coñecemento da realidade observada. Dificilmente podía ser sectario quen desde ben cedo se ubicou nesa posición heterotópica tan complexa, dentro pero fóra do país, cunhas posibilidades moi limitadas de fomentar un discipulado e unha escola criticamente atentos ao seu labor, e falo agora tamén das rixideces do noso sistema universitario, da falta de vontade ou dilixencia en quen correspondese para facilitar a súa presenza e maxisterio directo entre os nosos estudantes e posgraduados. Neste sentido, G-M foi unha figura bastante atípica no campo dos estudos sobre a literatura galega, xusto por carecer duns débitos predefinidos en relación a persoas, a programas ideolóxicos ou a estratexias partidarias concretas, e tamén porque non fomentou ningunha clase de seguidismo entre os seus adeptos. Desea excepcionalidade deriva unha marca que condicionará a presenza futura do seu legado intelectual, porque, sen ter eu reservas sobre a influencia da súa concepción do fenómeno literario-cultural nin, en termos xerais, sobre o éxito do seu contributo para a actualización dos estudos correlativos entre nós, sen descoñecer mesmo que varias das empresas que maior implicación súa rexistraban han seguir en mans tamén sabias e prudentes, o certo é que as complexas, ambiciosas e plurais dimensións da súa comprensión dos feitos literario-culturais á luz da renovación das Ciencias sociais na fin de século non están ao alcance de todos os axentes do campo literario (editores, críticos, lectores...), nin tampouco se verán favorecidas polas inercias e as ódegas do sistema universitario nesta beira do Atlántico. Por iso, cobra maior pertinencia a pregunta sobre os [34] destinatarios para os que escribía nos derradeiros anos da súa vida e sobre o propósito da intervención teórico-crítica levada a cabo, con probabilidade moi consciente do que noutro lugar referín como problemática implantación no seu "espacio ideolóxico (*¿natural?*) de acollida".

Non querería rematar sen facer mención dun par de aspectos non estrictamente heurístico-conceptuais senón máis ben metodolóxicos. Hai sempre unha tendencia a etiquetar as propostas teóricas, a clasificalas e así, en certo xeito, deixalas vistas para a sentencia do tempo. Moitos aseguran que G-M e Antón Figueroa (outro teórico que nin se comprende nin se discute coa profundidade necesaria) foron quen asumiron principalmente a responsabilidade de fornecer desde comezos dos anos noventa as bases para os estudos sistémicos aplicados á literatura galega. Libros como *Communication littéraire et culture en Galice*, cabo doutros, constituirían boa proba. Desde logo, iso é certo, pero non constitúe toda a verdade. Hai outras facianas que cómpre subliñar e que ofrecen un cadro máis completo. Porque G-M foi tamén, entre nós, o máis frontal crítico en relación cos presupostos que poden representar a teoría dos polisistemas de Itamar Even-Zohar ou a teoría do campo literario de Pierre Bourdieu. Foino sobre todo nos seus últimos anos e de maneira ben decidida ademais. Tanto, que se podería dicir que aspirou a impugnar eses operativos para postular outros alternativos, de maior largura e cargados do que el mesmo describiría como *tensión utópico-proxectiva*.

Así, o traballo “Os problemas dunha lectura (poli)sistémica da literatura” (G-M 2001) analiza a que considera ambigüidade teórica de Even-Zohar e o seu excesivo débito co positivismo funcionalista, co formalismo de Tinianov e cunha concepción semiótica da literatura insuficientemente aberta e en cambio abstracta de máis, motivo este polo que a teoría dos polisistemas daría en promover unha serie de leis ditas *universais* mediante un proceso inductivo e esencialista, parco na atención a situacións sistémicas diferenciadas e perigosamente homoxeneizante. A propósito do xiro que representa *Polysystem Studies* (1990) en comparación con *Papers in Historical Poetics* (1978), o seu xuízo crítico é terminante, aínda que queda a dúbida de se G-M está a pensar aquí só no teórico israelí ou tamén nos seus divulgadores e supostos seguidores: “Parecería que o modelo de Even-Zohar pasa dunha fase textualista a unha socio-cultural sen que o paradigma se resinta nin conceptual nin heurísticamente; simplemente potenciando a lóxica inicial e buscando aliados no ámbito da socioloxía da cultura, especialmente nalgunhas das hipóteses formuladas por P. Bourdieu sobre os campos sociais” (G-M 2001: 304).

En relación coa propia teoría dos campos sociais, hai xa unha inicial aproximación crítica na que G-M amosaba as súas reticencias en relación co pendor transhistórico que segundo el cabería recriminar a Bourdieu. En definitiva, falaba da non articulación por parte súa dunha socioloxía histórica da cultura (G-M 1999a). Pero foi noutro traballo máis extenso onde, ao fío das revisións críticas debidas a Bridget Fowler⁵, entrou de xeito máis decidido en materia para concretar tres fundamentos febles da teoría dos campos sociais na súa proxección aos eidos cultural e literario: (1) a súa exigua aplicabilidade fóra da realidade social francesa e no marco dun comparatismo intercultural, (2) o reduccionismo que conduciría a prestar atención só aos ámbitos de produción dinamizados pola distinción simbólica e (3) a exclusión por Bourdieu dunha atención efectiva á cultura popular⁶ (G-M 1999b). Aclararei que en ningún modo creo que a análise crítica da teoría dos campos sociais estea afectada en G-M polas condicións xerais de recepción do pensamento de Bourdieu en Norteamérica, nin en particular polo que Toril Moi [35] ten descrito como a distorsión inducida polo dominio da *doxa* postestructuralista entre os académicos estadounidenses, que tan a miúdo conduce o debate sobre o modelo bourdiano a unha simple discusión sobre as coordenadas determinismo/voluntarismo. Finalmente, tanto en Bourdieu coma en Even-Zohar destacaba G-M un serio déficit que atingiría á lóxica discursiva nacional e á comprensión da hexemonía cultural e da experiencia da subalternidade, razón suficiente —observaba non sen firmeza— para desconfiarmos dos resultados da súa directa aplicación a casos como o galego.

A convicción do teórico era que tales carencias poderían subsanarse de atendermos outros desenvolvementos, entre os que non serían irrelevantes os explorados polos Estudos poscoloniais, os Estudos culturais e a Socioloxía da cultura, así como polos coñecidos como *Subaltern Studies*. Neste sentido foron cobrando protagonismo nas derradeiras análises de G-M non só as relecturas de Antonio Gramsci, Mikhaíl Bakhtín, Jürgen Habermas ou Paul Willis senón tamén o seguimento das propostas de Sherry Ortner, James Scott, Bridget Fowler, Homi Bhabha ou Ranajit Guha. Así mesmo, estivo moi atento nos últimos anos á renovación actual das Ciencias

sociais en Norteamérica, nomeadamente ao traballo de Craig Calhoun, o autor de *Critical Social Theory. Culture, History and the Challenge of Difference* (1995), en quen sinalou algunhas pistas prácticas de interese para un desenvolvemento aplicábel á situación galega⁷.

A todo isto é ao que G-M quixo ofrecer un dilatado cauce exploratorio na que xulgo a súa proposta máis autoesixente e feraz, *Resistencia cultural e diferencia histórica*, libro ardido que configura de novo unha especie de cartografía conceptual e heurística, unha planificación nunca clausurada, para un futuro incerto: o da pervivencia do que malia todo podemos seguir chamando Galiza. Nos seus capítulos xuntou os materiais e as perspectivas para pensarmos con ideas e discursos novos a identidade nacional nun mundo que xa non se deixa explicar coas ferramentas que serviron para os tempos idos, co convencemento expreso ademais de que desde tal autoanálise estabamos en condicións de facer unha contribución relevante “sobre as condicións de produción e reprodución da diferencia cultural e da especificidade histórica, sen caer en falsos e paralizantes idealismos” (G-M 2000: 179-180). Insisto en que se trataba dunha tarefa comprometida, tamén en termos políticos, certamente arriscada nas coordenadas que na hora actual definen ao país; para empezar, porque, pesie o seu carácter de chamamento contra a indolencia intelectual, este libro —e con el boa parte da obra enteira de G-M— corre o serio risco de ficar sen interlocución.

[37] Referencias bibliográficas

Figuerola, Antón e Xoán González-Millán

1997 *Communication littéraire et culture en Galice* (París e Montréal: L’Harmattan).

González-Millán, Xoán

1978 “O problema nacionalista: novas realidades e novos conceptos”, *Encrucillada* 8: 60-76.

1986 “Proceso textual y fantasía en ‘El primer loco’”, en *Actas do Congreso internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, t. I, 517-522 (Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega e Universidade de Santiago de Compostela).

1991a *Silencio, parodia e subversión: Cinco ensaios sobre narrativa galega contemporánea* (Vigo: Xerais).

1991b *Álvaro Cunqueiro: Os artificios da fabulación* (Vigo: Galaxia).

1991c *Álvaro Cunqueiro e Merlín e familia* (Vigo: Galaxia).

1991d “Nación e narración”. *Grial* 110: 312-4.

1993 “As literaturas do ‘Terceiro Mundo’: os termos dunha polémica”. *A Trabe de Ouro* 13: 67-77.

1994 *Literatura e sociedade en Galicia (1975-1990)*. (Vigo: Xerais). [38]

1995 “O discurso literario galego e a configuración dun espazo público nacional no primeiro tercio do século XX: un marco de reflexión”, en *Tentativas sobre Dieste*, coordinación de Arturo Casas, 13-29 (Santiago de Compostela: Sotelo Blanco).

1996 *A narrativa galega actual (1975-1984). Unha historia social* (Vigo: Xerais).

1997 “¿Etnia ou nación? Algúns desafíos na articulación conceptual do fenómeno nacionalitario”. *A Trabe de Ouro* 32: 23-42.

1998 “O criterio filolóxico e a configuración dunha literatura nacional”. *Cadernos de Lingua* 17: 5-24.

1999a “A teoría dos campos sociais en P. Bourdieu”, en *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó Profesor Xesús Alonso Montero*, coordinación de Rosario Álvarez e Dolores Vilavedra, t. I, 1213-25 (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).

1999b “Notas para unha avaliación da teoría da cultura no modelo sociolóxico de Pierre Bourdieu”. *Grial* 141: 111-32.

- 2000 *Resistencia cultural e diferenza histórica: A experiencia da subalternidade* (Santiago de Compostela: Sotelo Blanco).
- 2001a *O Dicionario Enciclopédico de Eladio Rodríguez. A canonización lexicográfica da literatura galega* (Vigo: Xerais).
- 2001b “Os problemas dunha lectura (poli)sistémica da literatura”, en Silva. *Studia Philologica in honorem Isaías Lerner*, edición de Isabel Lozano-Renieblas e Juan Carlos Mercado, 301-13 (Madrid: Castalia).
- 2002 “As imaxes emerxentes dunha cultura pública galega: dificultades e desafíos”, en *España plurinacional: Creación e identidades/Plurinational Spain: Creation and Identities*, edición de Víctor Fuentes. *Letras Peninsulares*: 249-68.
- 2003 “Ecos do Rexurdimento cultural galego no *Epistolario* de Menéndez Pelayo”. *A Trabe de Ouro* 53: 13-37.

[NOTAS]

[36] * En maio de 2003 presentei unha versión inicial deste traballo no VII Congreso Internacional de Estudos Galegos, celebrado en Barcelona. Co título “Xoán González-Millán: itinerarios teóricos”, foi o meu contributo a unha mesa redonda de homenaxe que estivo coordinada por Rosario Álvarez e contou ademais coa participación de Víctor Fuentes, Helena González e Camino Noia.

¹ Son paradigmáticos a ese respecto os seus estudos sobre Álvaro Cunqueiro (G-M 1991b e 1991c), ou tamén o libro *Silencio, parodia e subversión* (G-M 1991a).

² Para sermos xustos habería que engadir “de maneira explícita”, porque as razóns de fondo para a ausencia dun seguimento directo dos fenómenos poético e teatral na traxectoria de G-M son bastante evidentes. Teñen que ver co seu interese decidido polos procesos de institucionalización na etapa da restauración democrática e coa progresiva e imparábel centralidade que neles tivo a narrativa, dato que en si mesmo avalaría unha certa normalización cultural do país se aplicamos os parámetros validados pola socioloxía cultural. En todo caso, creo que os rumbos prevalentes do discurso poético dos anos oitenta tiveron así mesmo algunha incidencia na decisión mencionada. O fenómeno teatral constitúe un caso á parte, que polas súas características dificulta extraordinariamente un acompañamento crítico non presencial.

³ Nese marco, os limiares e apartados de conclusións dos seus libros tiñan adoito un interese suplementario ao presuposto para tal clase de ocasións e propiciaban, ademais, a introducción de comentarios metateóricos que o falsabilismo interpretaría como efectos residuais das dinámicas de confirmación/refutación. Resulta ilustrativo en relación co que estamos a tratar un dos segmentos finais do “Limiar” a *Literatura e sociedade en Galicia (1975-1990)*:

¿Como xustificar a relevancia dun dato, dun comentario, dun determinado texto, cando todo está tan mediatizado pola proximidade? Fronte a este desafío crítico, optei por manterme nun nivel primario de organización do material, reflexionando en torno a criterios facilmente constatables, consciente de que este traballo só é unha primeira incursión nun ámbito de investigación que vai demandar futuros esforzos individuais e colectivos. Ao crítico esíxeselle establecer os seus límites e posibilitar a súa articulación nun modelo global coherente, pero ao mesmo tempo aberto e en constante movemento. Non lle sorprenda, pois,

ao lector que este libro siga un dobre vieiro: o dunha consciente e obrigada selección de datos relevantes e o dunha imperiosa necesidade de identificar indicios e tendencias. (G-M 1994: 13-14)

⁴ Razón esta, por certo, que me ten levado en máis dunha ocasión á pregunta sobre os motivos polos que non prestou excesiva atención a teóricos latinoamericanos como Walter Mignolo, Beatriz Sarlo ou Néstor García Canclini, entre outros.

⁵ Bridget Fowler, *Pierre Bourdieu and Cultural Theory. Critical Investigations* (Londres: Sage, 1997).

⁶ As críticas de G-M non sempre se efectuaron tendo presente a culminación dos desenvolvementos teóricos de Even-Zohar ou de Bourdieu. Así, non menciona os traballos posteriores aos agrupados en *Poetics Today* no ano 1990 por Even-Zohar, relevantes para a modificación do rumbo da teoría dos polisistemas. Algo parecido pode apuntarse sobre a inxente produción científica do último Bourdieu.

⁷ O procedemento heurístico de fondo non era novo. Antes, na súa tese de doutoramento e nos traballos dela derivados, fixera algo non desemeillante en relación cos herdos estruturalista e postestructuralista, cribados e arrequeitados pola introducción de prismas culturolóxicos e dialóxicos destinados a fundamentar unha narratoloxía non formalista. As pautas principais desa renovación asimiláraas daquela desde Mikhail Bakhtín, Iuri Lotman, Julia Kristeva, Hayden White, Edward Said, Peter Zima e Linda Hutcheon.